

AJER
AKADEMIC JOURNAL OF
EDUCATIONAL RESEARCH

ISSUE 3

**AKADEMIC JOURNAL
OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL**

APRIL 2024

WWW.AJERUZ.COM

**JADIDCHILIK HARAKATINING BUYUK NAMOYONDALARIDAN
BIRI ABDURAUFI FITRATNING ULKAN MEROSI**

Madiyarova Shoxzoda Orif qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

madiyarovashoxzoda@gmail.com

Аннотация: В этой статье вы узнаете о богатом историческом наследии Абдурауфа Фитрата, одного из великих деятелей джадидистского движения, и об основах специальной педагогики в его сочинениях.

Ключевые слова: публицистика, мыслитель, джадидизм, политический деятель, медресе, “Мунозара”.

Abstract: In this article you will learn about the rich historical heritage of Abdurauf Fitrat, one of the great figures of the Jadidist movement, and about the basics of special pedagogy in his writings.

Keywords: journalism, thinker, Jadidism, politician, madrasah, “Munozara”.

Bugungi kunda respublikamizda ilm-fan sohasida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Xalqimizning boy adabiy merosini o‘rganish masalasi hammasidan ham muhimroqdir. Shu jumladan biz yoshlar buyuk ajdodlarimizning qilgan ishlarini yozgan asarlarini o‘qib o‘rganar ekanmiz ularning orasida, jadidchilik harakatining buyuk namoyondalaridan biri bo‘lgan Abdurauf Fitratning boy adabiy merosi, yozgan asarlari tahsinga sazovordir.

XX asrning boshlarida butun Turkistonda kuchga kirishni boshlagan jadidchilik harakati mintaqaning barcha sohadagi ishlarining kelajagini belgilab berdi. Jumladan yangi adabiyot, kitoblar, publitsistika, madaniyat, siyosat va boshqalar. Davr bu kabi yo‘nalishlarning xarakterini aniqlashtirib bergan namoyondalarni o‘rtaga chiqardi. Ushbu islohotchilik, ya’ni jadidchilik nomi bilan tarixga kirgan juda keng qamrovli harakat jamiyatdagi deyarli barcha sohalarini birdek qamrab oldi. O‘sha davrning taniqli shaxslaridan biri islohotchi ma’rifatparvar olim Abdurauf Fitrat (1886-1938) bo‘lib, uning faoliyati va ijodi yaqin tariximizning eng porloq sahifalaridan birini tashkil qiladi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Jadidshunos olim, Alisher Navoiy nomidagi o‘zbek tili va adabiyoti universiteti prorektori Zaynobiddin Abdurashidov buyuk mutafakkir hayoti va ijodi haqida so‘z yuritadi. Fitrat hayoti va ijodi zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan juda keng o‘rganilganiga qaramay, uning ilk faoliyati va tarjimai holi, xususan, Turkiyada o‘tkazgan yillariga oid ko‘p savollar o‘z javobini topmagan. Abdurauf Fitrat shubhasiz XX asr birinchi choragi Markaziy Osiyo ziyolilarining eng ko‘zga ko‘ringan va ta’sir doirasi kuchli bo‘lgan vakillaridan biri edi. U yozuvchi, adabiyotshunos, shoir,

jurnalist, siyosiy arbob va Turkiston jadidchiligining g'oyaviy yetakchilaridan biri sifatida tanilgan edi.

“Fitratning ilk hayot yo'llari haqida, jumladan 1909-yilgacha bo'lgan davri borasida biz deyarli hech narsa bilmaymiz” - deb aytadi olim. Fitrat ijodi va hayot yo'lini o'rgangan barcha tadqiqotchilarning ta'kidlashlaricha, u 1886-yili savdogar oilasida dunyoga kelgan. Fitrat an'anaviy boshlang'ich eski maktabni tugatgandan so'ng o'qishini avval Miri Arab madrasasida, so'ng Buxorodagi yana bir boshqa madrasada davom ettiradi. Buxoro amiri Abdulahadxon saroyida xizmat qilgan olim Ne'matulloh Muhtaram XX asr boshlarida tuzgan tazkirasida qayd etishicha, Fitrat yosh bo'lishiga qaramay Buxoro adabiy davralarida yetarli darajada mashhur edi. U “Mijmar” (Yoqimli hid tarqatuvchi chog'don) taxallusi bilan she'rlar yozgan. Ne'matulloh Muhtaram Fitratni Hoji Mulla Abdurauf, deb tilga oladi. Bundan ko'rinadiki, Fitrat yoshlik chog'ida haj amalini bajarish uchun sayohatga chiqqan va Sharqda Turkiya, Hindiston, Arabiston hamda markaziy Rossiya-Moskva, Peterburg bo'ylab sayohat qilgan. Fitrat o'sha davrda haj safarining an'anaviy yo'li bo'lgan Hindiston bilan emas, balki temir yo'l orqali Odessa, Turkiya orqali Arabistonga safar qiladi va Hindiston orqali Buxoroga qaytib keladi.

Fitrat, o'zi yozishiga qaraganda, dastlab jadidlarga qarshi bo'ladi va ba'zi kishilarning ta'siri bilan unda yangi usul maktabi va umuman, jadidchilikka moyillik, qiziqish paydo bo'ladi. U buxorolik yoshlarning birinchilaridan bo'lib Turkiyaga o'qishga ketadi. 1910-1914-yillar davomida Turkiyada tahsil olib Turkistonga anchagina mashhur bo'lib qaytib keladi. Uning 1911-1912-yillarda Istanbulda nashrdan chiqarilgan “Munozara” va “Bayonoti sayyohi Hindiy” kabi dastlabki nasriy asarlari, shuningdek “Sayha” she'riy to'plami nafaqat Buxoro, hattoki butun Turkiston jadidlarga yanada kuch-g'ayrat berdi. Sadridin Ayniyning ta'biriga qaraganda, Fitratning birgina “Munozara” asari davrning taraqqiyotiga juda kuchli va samarali ta'sir ko'rsatgan. XIX asrning oxirgi choragida Qrimda paydo bo'lgan “usuli jadid” maktablari Rossiya imperiyasining musulmonlar yashaydigan mintaqalarida keng tarqala boshladi. Maktablar Turkistonga ham yetib keldi. Ammo bu kabi maktablar dinga zid kelishini da'vo qilgan ulamolar qarshiligiga duch keldi. Hattoki, bunday qarshiliklar Buxoroda 1908-yilda ochilgan maktabda juda katta janjalning kelib chiqishiga sabab bo'ldi. Fitrat ana shu maktab janjali ta'sirida yaratgan “Munozara” asari yangi usul maktablardan musulmon dunyosi shariat yuzasidan foydalanishi mumkinligini isbotladi. Faqat shu asarning bosilib chiqishi tufayligina Buxoroda yangi usul maktablari qayta ochildi va ulardan mulla-mudarrislarning tavqi la'natlari olib tashlandi. “Munozara”ning markazida buxorolik yoshlar tashkil etgan birinchi “usuli jadid” maktabi va uning atrofida paydo bo'lgan janjal voqealari turadi. Ushbu maktabning tarixiga qisqacha nazar tashlaymiz. Maktab 1908-yil 5-oktabr kuni Sadridin Ayniy, Abdulvohid Munzim, Homidxo'ja Mehriy va Ahmadjon mahdum

Hamid tarafidan Abdulvohid Munzim hovlisida ochiladi. Oradan deyarli bir yil o'tib, 1909-yil 6-sentabr kuni maktabda tantanali ochiq imtihon o'tkaziladi. Buxoroda jadid maktablarini taqiqqa olib kelgan voqealar aynan shu kuni sodir bo'ldi. Fitrat bu haqida oradan 20 yil o'tib yozgan bir maqolasida shunday eslaydi: U zamonlarda kitob yozishning o'zi "kofirlik" edi. Men shu vaqtlarda birinchi asarimni yozdim. Buxoroning idora usulini, ta'lim-tarbiya usulini, bir ko'p rasmiy idoralarni tanqid qildim" deb yozadi Fitrat. Fitratning "Munozara" asari dastlab Istanbulda chop etilgandan keyin Buxoroga turli yo'llar bilan yashirincha olib kelinadi. Fitratning "Munozara" asari asli fors tilida yozilgan edi. Asar Mahmudxo'ja Behbudiyning yaqin izdoshlaridan bo'lgan Hoji Muin ibn Shukrulloh tomonidan o'zbekchaga tarjima qilinib, oldin "Turkiston viloyatining gazetasi"ning 1912-yilgi sonlarida, so'ng 1913-yili kitobcha shaklida Toshkentda bosilib chiqdi. Turkiyadan qaytgan Fitrat maktab ishlari bilan shug'ullanar ekan 1915-1916-yillar davomida bir qator asarlar ham nashr qildi. Bular "Oila", "Rahbari najot", "Qisqacha islom tarixi" va boshqalar. 1920-yillarda Fitratning "Chin sevish", "Hind ihtilotchilari", "Abo Muslim" dramalari sahnaga qo'yildi va o'z davri adabiy tanqidchilari tarafidan juda iliq kutib olindi. Ayniqsa, uning bu davrdagi ijodi ozodlik tuyg'ulari bilan to'lib toshgan edi. Yuqoridagi asarlarning barchasida bir maqsad - millat ozodligi, mustaqillik nashidasi, hurriyat, erkinlik mavzusi ilgari surilgan edi. Bu holat uning she'rlarida yaqqol sezilardi. Uning "Mirrix yulduziga" she'rida davrning manzarasi, bolsheviklar siyosatining tub mohiyati, ular olib borgan siyosat to'laligicha ochib berilgan edi. 1917-yildan boshlab Fitrat maorif ishlaridan biroz chekinib, siyosiy faoliyat bilan shug'ullana boshladi. Buxoro jadidlarining tashabbusi bilan tuzilgan "Yosh buxoroliklar" partiyasi sarkotibliigi vazifasini bajardi. Samarqandda nashr qilingan "Hurriyat" gazetasida avval faol muallif sifatida qatnashgan bo'lsa qisqa vaqt o'tishi bilan uning bosh muharriri sifatida faoliyat olib bordi. Fitrat bu davrda Rossiyadagi Muvaqqat hukumat bilan o'zaro tenglik asosida aloqalarni yo'lga qo'yish borasida juda ko'plab maqolalari bilan siyosiy faoliyatini davom ettirdi. Ammo Fitrat orzu qilgan tenglik, hurriyat orzusi bolsheviklar tomonidan chil parchin qilindi. Shu sabab "Bolshevik balosi" bosh ko'targan 1917-yilning oktabrida sodir bo'lgan to'ntarishni "yurt qayg'usi" sifatida qabul qildi. 1918-yil Toshkentga kelgan Fitrat o'z atrofiga yoshlarni yig'ib "Chig'atoy gurungi"ni tashkil qildi. Bu jamiyat 3 yil faoliyat olib borgan bo'lishiga qaramay, nafaqat o'zbek tili va adabiyoti, balki umuman yangi o'zbek madaniyatining shakllanishi va taraqqiyot tarixini butkul yangi, zamonaviy ilm asosida o'rganishni boshlab berdi, va keyinchalik buning asosida O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi, O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi O'zbek tili, adabiyoti va folklori institutining tamal toshini qo'ygan edi.

1920-1923-yillar davomida yangi tuzilgan Buxoro hukumati tarkibida turli yuqori lavozimlarda ishlagan Fitrat turli siyosiy ayblovlar bilan ishdan bo'shatildi va Moskvadagi "Jonli sharq tillari" institutiga yuborildi. Shu davrdan boshlab Fitrat

umrining oxiriga qadar faqat ilmiy izlanishlar bilan mashg'ul bo'ldi. Fitratning har bir asari xalqni uyg'oqlikka chorlaydi. Abdurauf Fitratning "Oila" asarida ham ma'naviy-axloqiy qarashlar juda chiroyli yoritib berilganini ko'rishimiz mumkin. Abdurauf Fitrat ushbu asarida har bir yangi oila uchun qo'llanma vazifasini o'tashi mumkin bo'lgan masalalarni yoritadi. Bu asarda mening e'tiborimni tortgani shu bo'ldiki, adib oilada ayollarga munosabat haqida alohida to'xtalib, quyidagi rivoyatni ham keltiradi: "Oysha(r.a) rivoyat qiladilar. Nabiy alayhissalom dedilar: "Eng komil mo'minlar xushhulq va oilasi bilan lutf ila munosabat qiladiganlardir. O'z xotinlariga mardikarim yaxshilik qiladi va mardilaim yomonlik qilmaydilar". Fitrat nazarida mamlakat taqdiri va istiqboli barkamol farzandlarni tarbiyalash bilangina belgilanmaydi. Mazkur asarda millatning ma'rifatparvarligi ayollarga bo'lgan munosabatda ham yorqin namoyon bo'lishi qayta-qayta ta'kidlangan. Kitobning ikkinchi qismi va muhim qismlaridan yana biri farzand tarbiyasiga bag'ishlangan. Fitrat ham tarbiyani an'anaviy yo'nalishda taqdim etadi: *jismoniy tarbiya, aqliy tarbiya va axloqiy tarbiya*. Ana shu uch tarbiya uyg'unligida haqiqiy inson kamol topadi deb hisoblaydi. Shu o'rinda asarning yana bir muhim jihatlaridan biri shuki, Fitrat turmush qurish bo'sag'asida turgan yosh yigit va qizning tibbiy ko'rikdan o'tishi kerakligi va ikkisidan birida kasallik mavjud bo'lsa avval davolanib so'ng turmush qurishni, agarda kasallikni davolashning imkoni bo'lmasa u holda turmush qurmaslikni maslahat bergan. Chunki turmush qurishdan asosiy maqsad bu farzandli bo'lish, agarda sog'lom farzand dunyoga kelmasa bu jamiyat va oila uchun yana bir muammo bo'lishini aytib o'tgan. Adib nima uchun bizning Turkiston hududimizda nogiron farzandlarning tug'ilishining sababini ham keltirib o'tgan. Chunki bizda hozir bo'lganidek avvalari ham qarindoshlarning turmush qurish holatlari kuzatilgan. Nogiron bolalar tug'ilishining asosiy sababi ham shu deb ta'kidlaydi, adib. Adib o'z asarida qizlarga 18 yoshdan avval turmush qurmaslikni maslahat beradi, yigitlarga esa 24 yoshdan keyin turmush qurishni tavsiya qiladi. Chunki inson aynan mana shu yosh davrlarida to'liq balog'atga yetkanligi va zimmasiga yuklatilayotgan oila tushunchasining qadr-qimmatini tushunib yetgan holda mas'uliyatni his qilishi aynan shu yosh davrlaridan boshlanishini hisobga olgan holda va bu yosh davrlarida yigitda ham qizda ham ijtimoiy va tibbiy jihatdan barqarorlik bo'lganligi sababli aynan bu yosh davrlarida turmush qurishni adib aytib o'tgan. Yuqorida aytib o'tganimizdek nikohlanishdan asosiy maqsad bu farzanddir. Shunday ekan har tomonlama kamol topgan farzandni tarbiyalash va uni jamiyatga kerakli shaxs sifatida shakllantirishga barchamiz birdek mas'ulmiz. Fitrat o'zining mana shu kabi asarlari bilan hattoki maxsus pedagogika sohasiga ham salmoqli hissa qo'shgan adib hisoblanadi.

Chindan ham Fitrat umrining oxirigacha xalqim deb yashagan insonlardan biridir. Ammo, taassufki savobi juda ulug' bo'lgan ish ya'ni kitob yozishdek mashaqqatli ishni "kofirlarning ishi" - degan bu xalq Fitratning qadriga yetmagan. Xalqni uyg'otish

uchun, ularga o'zligini singdirish uchun ne-ne jadidchilar qurbon bo'ldilar. Ha Fitratning aql-u zakovatiga qoyil qolmay ilojimiz yo'q. Bu xalqning ichidan huddi ulardek allomalar yana chiqarmikan degan savol menimcha ko'pchilikni o'ylantirsa kerak. Men ishonamanki huddi ulardek allomalar albatta yetishib chiqadi. Chunki bizning tomirimizda buyuk ajdodlarimizning qoni oqmoqda. Siz nima deb o'ylaysiz biz ajdodlarimizga munosib avlod bo'la oldikmi?! Mening fikrimcha har bir inson bu savolni o'ziga berib ko'rishi kerak, u xoh katta bo'lsin, xoh kichik chunki vatanimizning taqdiri biz yoshlarning qo'lida. Bugungi kunda huddi Fitratdek vatanparvar, sadoqatli, bilimli, jonkuyar, zakovatli insonlar biroz yetishmayotgandek nazarimda. To'g'ri bilimli aql-zakovatli insonlar kam emas lekin vatanni sevuvchilar, vatanparvar insonlar biroz kamdek. Hadisi shariflarda vatanni sevmog' iymondandir deyiladi. Haqiqatdan ham shunday o'z vatanini chindan sevgan inson uning taqdiriga hech qachon befarq qarab turmaydi. Shunday ekan, biz bo'lajak pedagoglar yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalamog'imiz kerak. Zero biz o'qishda izlanishda davom etar ekanmiz bizning oramizdan hali ko'p allomalar yetishib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oila yoki oila boshqarish tartiblari/ A. Fitrat; tarjimon va izohlar muallifi Sh. Vohidov; mas'ul muharrir H. Boltaboyev. – Toshkent: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2013-144 b.
2. Abdurauf Fitratning "Oila" asaridagi ma'naviy- axloqiy qarashlari. Saidova Parvina Mirzo qizi, Saparova Shalola Sheraliyevna.
3. Shoira Abdusalilova. Abdurauf Fitratning "Tarbiya" fani talqini. T. "VNESHINVESTPROM" 2020-y.
4. Qorayev S.B., Abdusalilova Sh.A. Umumiy pedagogika. Darslik.- T.: "Olmaliq kitob business", 2024. 344b.
5. Ma'naviy yulduzlari (Markaziy Osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar). – T.: A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1999-y.

AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
international scientific journal
3-son

Nashr qilingan sana: 30.04.2024.
Shrift: "Times New Roman".

“ACADEMIC JOURNAL” MCHJ

Manzil: 700096, Toshkent shahri, Chilozor tumani, Bog‘iston ko‘chasi, 116/6.
www.ajeruz.com, info@ajeruz.com, +998950457172